

THE TRANSLATOR – “A DISPOSITION OF CONSTELLATION”**Carmen Antonaru, Assist. Prof., PhD, ”Transilvania” University of Braşov**

Abstract: My presentation of the translator’s notes focuses on the different forms they may obtain and the various purpose they may serve. It is also attempt to provide an old perspective on a strategy that has been for centuries considered a touchstone, recognition of successful point in translation.

I will define notes and highlight the functions they achieved and I will try to elate the issue of the translator’ notes.

The texts whose translations I compare and analyse are those realised by the first Romanian to produce a truly personal interpretation of studies on English literature: Dragoş Protopopescu.

Keywords: translator, interpretation, passion, Shakespeare, creation, and gift.

I. Dragoş Protopopescu – un autentic fenomen englez.

Dragoş Protopopescu a rămas cel mai de seamă anglist român al perioadei interbelice și cel mai reprezentativ traducător: traducerile sale dovedesc un adevărat cult pentru limba și literatura engleză, iar prin intermediul acestora, anglistul român a adus elogiul limbii și literaturii engleze. Opera sa i-a încununat întreaga activitate literară. „În plămădirea ei, scria Mircea Eliade, își dădeau întâlnire atât admirabilul exeget, erudit și istoric literar, cât și poetul și filozoful care alcătuiau laolaltă, personalitatea complexă a lui Dragoş Protopopescu”. Anglistul nostru a prezentat, prin intermediul traducerilor sau articolelor sale, publicului românesc și alți scriitori ai literaturii engleze: Oscar Wilde: *Asupra artei pentru artă. Spicuri*, traducere din englezeste de Dragoş Protopopescu aparută în *Flacăra*, [an IV, 1915, nr. 35, p. 358]; Arthur Symons: *Intoarcerea*, traducere din englezește de Dragoş Protopopescu, aparută în *Viata nouă*, [an IX, 1914, nr.11, p. 375]; W. Yeats *Cand ești bătrân*, traducere din englezește de Dragoş Protopopescu, aparută în *Viata nouă*, [an IX, 1914, nr. 41, p. 422]. Astfel, au fost menționate și numele unor scriitori belgieni : Verhaeren, Camille Lemonnier, Georges Eckhoud, Eugene Demolder, Charles Van Lerberghe, Rodenbach.

Dar mai presus de toți, pentru Dragoş Protopopescu, rămâne Shakespeare. „Shakespeare e un mare excepțional. Viața și opera lui – luate aparte sau raportate una la alta – sunt o continuă surpriză”. Admirația pentru marele dramaturg stă la originea traducerilor sale despre care criticul Perpessicius afirma: „Cu tălmăcirile d-lui Dragoş Protopopescu, inițierea și asimilarea lui Shakespeare în cultura românească marchează o nouă și hotărâtoare fază. Ea s-ar putea numi faza integrării shakespeareane, în opoziție cu diletantismul unui veac de traduceri întâmplătoare (*Shakespeare în tălmăcirea d-lui Dragoş Protopopescu*, [Acțiunea, II,nr. 181, 12 apr. 1941, p. 1,2]).

Dar cea mai importantă contribuție la dezvoltarea anglisticii românești este reprezentată de studiile sale shakespeariane. *Miracolul shakespeareian* este, înaintea cursului său din 1945-1946, cea mai amplă cuprindere a marilor probleme ale creației dramaturgului din câte fuseseră publicate până la acea dată în România.

La 5 octombrie 1937, Dragoș Protopopescu afirma într-un articol din *Buna Vestire*: „Suntem, eu cu Ion Marin Sadoveanu, cei cărora, cu înaltă aprobare de sus, ni s-a încredințat Colecția unui Shakespeare în românește. Consecutiv, acest Shakespeare trebuie să apară în Editura Fundațiilor Regale, care a și cumpărat trei Shakespeari ai mei: *Hamlet* (complet revizuit), *Poveste de iarnă* și *Regele Lear*, - acesta din urmă (care face scene colosale la Londra, la ora actuală) fiind terminat de mult de mine și prezentat Direcției Naționalului-n funcție de stagiunea viitoare. Printr-o mare inițiativă, Shakespeare în grai românesc a intrat într-o nouă fază” [*Bunavestire*, I, nr. 182, 5 oct. 1937, p. 1,2].

„Ca universitar și ca anglist, afirma Dragoș Protopopescu, vreau să familiarizez publicul cu un mare popor și o mare literatură și fără alt interes am pornit în primul rând, să dau pe fiecare an câte un Shakespeare. *Poveste de iarna* terminată, am început *Furtuna*. [*Dragoș Protopopescu către Corneliu Moldovan* : scrisoare. 18 sept. 1927. În Fondul de manuscrise al B.A.R.].

În luna august, anul 1928, aflat la Londra, Dragoș Protopopescu a încheiat traducerea tragediei *Hamlet* și la 30 august a trimis-o, împreună cu o scrisoare, lui Corneliu Moldovan : „... ca anglist en titre și scriitor mi-am consacrat întreaga viață redării lui Shakespeare în grai dunărean”.

În toamna anului 1928, romancierul Liviu Rebreanu a fost numit director al Teatrului National. La data de 29 decembrie 1928, Dragoș Protopopescu îi scria lui Liviu Rebreanu: „Mă grăbesc să-ți trimet pe *Hamlet* cu ultimele corecturi. Negreșit rămâne la discreția d-tale și a Directorului de scenă să faceți mici alterări de conveniență scenică. Fericesc Teatrul care are un Director cu gânduri atât de luminate și ferme pentru literatura mare” [*Dragoș Protopopescu către Liviu Rebreanu*: scrisoare. În Fondul de manuscrise B.A.R. S 71 (1-4) CML XVIII].

La data de 30 iulie 1928, Dragoș Protopopescu îi scria de la Londra lui Liviu Rebreanu : „Iată-l pe *Hamlet*. Mai multă dramatizare n-am putut stoarce- și cred că e de ajuns dacă nu vrem să facem din Greatul Willy un Hugo sau Rostand!”

Duminică 7 aprilie 1929, Radio Londra a prezentat „o oră de muzică și cântece românești”. Cu această ocazie, doi actori englezi „au citat pasaje din *Hamlet*, iar doi „diletanți” de la Legația României din Londra au citit traducerea realizată de Dragoș Protopopescu „spre a da o paralelă între cele două graiuri”.

Emanoil Bucuța elogia traducerea lui *Hamlet* și vestea lumii literare intenția lui Dragoș Protopopescu de a transpune în limba română integrala shakespeareiană [Bucuța, Emanoil. *Cronica mărunță, Gândirea*, VIII, nr. 8-9, aug.-sept. 1928, p.373].

În luna martie 1929, a avut loc premiera piesei, sub primul directorat al romancierului. Prozatorului îi va dedica Dragoș Protopopescu *Tragica poveste a lui Hamlet, prințul Danemarcei*, apărută în a treia ediție în anul 1942: „Lui Liviu Rebreanu. Inițiatorul unui Shakespeare integral în românește, închină traducătorul acest *Hamlet* din și în formă originală. Omagiu de admirație pentru marele romancier și recunoștință pentru un înțelegător al scrisului universal”. Ediția de față, deși „revizuită”, reprezenta versiunea „prescurtată după clasic obicei a celei mai lungi (3924 rânduri), mai complicate, mai grele și mai enigmatice, dar și celei mai fascinante și populare dintre piesele celui mai mare dramaturg al lumii”. Referindu-se la această traducere (*Hamlet*), Dragoș Protopopescu afirma că „a trebuit-și mute limba după vreo trei-patru ediții apărute succesiv”, iar în momentul în care credea că era gata, a descoperit ultima și cea mai bună ediție engleză care apăruse până la acea dată, aceea a lui

Dover Wilson, care pe lângă aceasta mai publica alte două volume complete, despre *Manuscrisele lui Hamlet*, care conțineau noi interpretări. Aceasta era cauza atâtor schimbări și transformări de versuri, și de altfel tot ce implica metoda traducerii” [Protopopescu, Dragoș. *Cuvânt înainte sau lupta cu Shakespeare*, în vol. *Furtuna* de W. Shakespeare, Editura Fundațiilor Regale, „Regele Carol II”, 1940, P. X].

II. Valoarea shakespeariană a interpretărilor realizate de traducătorii români.

Analizând prelucrările realizate de-a lungul anilor, după textul shakespearian *Hamlet*, Vladimir Streinu era de părere că traducerea lui Dragoș Protopopescu realizată în metru original după textul englez, este clar adaptată pentru scenă, fiind evident faptul că „representabilitatea i se pare mai necesară decât fidelitatea”. Din această cauză, până în 1938, când o retipărește, traducerea lui rămâne din punctul de vedere al criticului „incompletă și oarecum mutilantă”. [Vladimir Streinu, *William Shakespeare. Tragedia lui Hamlet – prinț de Danemarca*, București, Editura Pentru Literatură, 1965, p. XIII]. „Deși pregătit să dea cea mai bună traducere românească, Dragoș Protopopescu a realizat un intermediar hibrid, prelucrare și traducere propriu-zisă în aceeași măsură. Câteodată, cu toate acestea, pregătirea și talentul, apărându-i în rare grupe de versuri, nu lasă nici o îndoială asupra posibilităților lui nefolosite”. Urmărind notificările făcute de Vladimir Streinu referitoare la traducerile lui Dragoș Protopopescu, putem cu ușurință observa un simț critic mult prea acut, dacă ar fi să luăm în considerare mijloacele de care dispunea anglistul român la acea vreme, dar tehnica studentului său, Leon Levițchi, ne ajută să înțelegem mai bine această procedură.

În *Hamlet*, încă de la primele replici, cititorii sunt introduși într-o atmosferă tensionată dată de conținutul conversației: conflictul din versul 1-2 între Bernardo și Francisco și mai ales, mărturisirea lui Francisco despre depresia sufletească (versurile 8-9) sau rugămintea lui Bernardo către Francisco de a-i grabi pe ceilalți străjeri (versul 13). Pregătit în analiza textului shakespearian de fostul său profesor Dragoș Protopopescu, Leon Levițchi observa că prin intermediul mijloacelor lingvistice variate și subtile care trebuie respectate, în traducere, Shakespeare strecoară neliniștea în spectatori și cititori. Mărturie stau și aceste rânduri:

„Bernardo: Who’s there?

Francisco: Nay, answer me: stand and unfold yourself

Bernardo: Long live the King!

Francisco: Bernardo?

Bernardo: He.

Francisco: You come most carefully upon your hour.

Bernardo: ‘tis now struck twelve; get thee to bed, Francisco.

Francisco: For this relief much thanks; ‘tis bitter cold and I am sick at heart.

Bernardo: Have you had a quiet guard?

Francisco: Not a mouse stirring.

Bernardo: Well, good night.

If you do meet Horatio and Marcellus,

The rivals of my watch, bid them make haste.

Francisco: I think I hear them. Stand ho! Who is there?”

Dispoziția, nu tocmai bună a lui Bernardo reiese din versurile: *Well, good nigh* este, din nou, un vers frânt care ne atrage atenția. De exemplu, în analiza acestui vers, Leon Levițchi făcea trimitere la cunoscutele *good-night ballads*, din secolul al XVI-lea, semnificative pentru despărțirile definitive, și care descriau stările sufletești ale condamnaților la moarte în ultima noapte dinaintea execuției. În acest context, este evident că interjecția *Well* redă aici părerea de rău. În continuarea acestei replici, autorul folosește verbul modal *do*, utilizat numai în propozițiile afirmate cu scopul de a accentua dorința exprimată de vorbitor. Acest *do* deseori nu se traduce, accentuarea reieșind din context sau prin adăugarea unor adverbe. În opinia traducătorului Dragoș Protopopescu, Shakespeare înseamnă trei lucruri: energie, poezie și vers alb. „Fără câte trei nu-i nimic; fără una din ele nu mai e Shakespeare.”

Dintre interpretările realizate de traducătorii români analizați de Vladimir Streinu: Adolphe Stern, Maria Banuș – Vera Călin, Ștefan Runcu, varianta lui Dragoș Protopopescu este considerată de critic, cea mai teatrală: „credincioșii coroanei”, pe lângă „supușii danezi”, „ai regelui” sau „vasalii regelui”.

În rândul 17, întrebând de Bernardo dacă e chiar el: „What, is Horatio there?”, Horatio răspunde „a piece of him”, „cam el” traduce Dragoș Protopopescu, comparativ cu „o bucată din el”, după cum interpretează Stern.

„What, has this thing appeared again to-night?”, (rândul 19), apare în traducerea lui Dragoș Protopopescu „Văzuși ceva din nou?”, arătând o oarecare îndepărtare de cuvântul „thing”, interpretat de unii „mofi”, de alții „arătarea”, dar care, de altfel se referă la „fantomă” în acest context.

„Looks it not like the King? Mark it, Horatio.

„Most like; it harrows me with fear and wonder”, (rând 43) spune Horatio după ce a văzut el însuși fantoma. Interpretarea „Te lasă împietrit” a lui Dragoș Protopopescu se îndepărtează puțin de text „mă răscolește cu groază și uimire”.

„He smote the sladded Polacks on the ice” (rând 62). În tălmăcirea acestui vers, Vladimir Streinu remarca faptul că nici un traducător român nu părăsește textul „sledged Polacks”, dar Dragoș Protopopescu știind versurile controversate, le suprimă: „Zdrobi iuți sănii de poloni pe gheață”, oferind astfel echivalența cea mai riguroasă a originalului.

Versurile „Though yet of Hamlet our dear brother’ s death

The memory be green, and that it us befitted”, (scena 2. rând 1 – 2) devin la Dragoș Protopopescu fidele textului: „Deși ni-i proaspătă în minte moartea- Iubitului meu frate”.

„A little more than kin and less than kind”, (rând 65) răspunde Hamlet când regele – unchi și tată vitreg – îl numește „my cousin...and my son”. Anglistul român interpretează „Nepot, se poate... fiu, cred, mai puțin!”

„O, that this too solid flesh would melt”, (rând 129) traducerea lui Dragoș Protopopescu se distanțează net prin valoarea literară pe care o oferă, de celelalte interpretări: „carnea asta de păcate”, față de „această carne prea-prea vârtoasă” (Stern), „această carne mult prea tare” (Banuș - Călin). Dealtfel, el este singurul traducător român care interpretează „sullied flesh”, și nu „solid”, cum apare tipărit de către cei mai mulți editori.

Există și situații în care, prin traduceri pe care le face, Dragoș Protopopescu își ia „libertăți greu de apărut” [Vladimir Streinu, *William Shakespeare. Tragedia lui Hamlet – prinț de*

Danemarca., București, Editura Pentru Literatură, 1965, p. 398], depărtându-se mult prea mult de text. Este și exemplul interpretării date versurilor shakespeareiene:

„tender yourself more dearly,
Or, not to crack the wind of the poor phrase
Running it thus,
You'll tender me a full”

„Lasă-te ceva mai greu, fetițo, ori altminteri,
Pușchea pe limbă! El te lasă grea!”

Sau

„the dram of eale
Doth all the noble substance of a doubt
To his own scandal

„Precum aluatul cel bun se strică
De torni în el doar un grăunte acru”.

Există, de asemenea, situații recunoscute chiar și de Vladimir Streinu, în care versiunea românească a lui Dragoș Protopopescu este demnă de reținut, comparativ cu celelalte :

Este și cazul:

„The time is out of joint; o, cursed spite,
That ever I was born to set it right!”,

„Pământul și-a ieșit din fire, cine
Ca să-l îndrept m-a blestemat pe mine?” (act 2, rând 73)

Interpretarea versului „And let him play his music” prin „Ca el habar să n-aibă”, se distanțează de text dacă ținem cont de plasticitatea versului shakespearean, dar pare indicată pentru o interpretare scenică.

„This must be known, which, being kept close, might move
More grief to hide than hate to utter love”

„Tăinuirea unui dor
Aduce adesea mai multă mâhnire
Decât e-n simpla lui mărturisire”.

Varianta dată de shakespeareologul român dovedește indubitabil talentul său de traducător.

„All his bulk” din versul Opheliei:
He raised a sign so piteous and profound

As it did seem too shatter all his bulk” (rând 96) Deși „bulk” se referă din punct de vedere literal la „mărime, volum”, prin „suflarea” dată de Dragoș Protopopescu echivalentului englez, consider că s-a ajuns la o valoare artistică deosebită.

Există și situații în care parafraza făcută de Dragoș Protopopescu pare să nu aibă nicio legătură cu textul, cum este și cazul rândului 137:

„If I played the desk, or table-book”:

„Și-atunci puteam eu să le cânt în strună?

Să fac – să zic așa – pe surdomutul,

Pe n-aude, n-a vede?...Se putea?”

Pe alocuri, observațiile critice ale lui Vladimir Streinu sunt nefondate, mai ales atunci când este de părere că Dragoș Protopopescu își simplifică lucrul, eliminând rânduri din textul original. Este evident că nu ia în considerare motivația autorului din prefața cărții sale, în care precizează faptul că intenția sa a fost de a oferi (momentan) un text simplificat dar potrivit unei puneri în scenă.

Interpretarea interjecției „Buz, buz” dată de Dragoș Protopopescu prin „ta-tararra, ta-tararra” se evidențiază într-un mod oarecum apreciativ printre „bâz, bâz”-urile celorlalți traducători luați în considerare de Vladimir Streinu.

Nu este la îndemâna oricărui traducător să interpreteze astfel de versuri: „O, old friend! Why, thy face is valanced since I saw thee last; com’ st thou to beard me in Denmark?”(rând 451-453)

dar față de traducerea lui Stern:

„Fața ta s-a umplut de ciucuri de când te-am văzut în urmă; nu cumva vii în Danemarca ca să mă tragi de barbă?”

varianta dată Dragoș Protopopescu excelează:

„... Vii oare-n Danemarca să-mi râzi în barbă?”

În actul 3, scena 1, rând 1: „by no drift of circumstance”, anglistul român traduce fără ezitare „cu nici un chip”, față de Stern cu al lui „prin vreun cotit dibaci”.

În traducerea rândului 65: „there’s the rub”, Dragoș Protopopescu denaturează ușor textul în vederea obținerii unui efect stilistic deosebit: „asta-i grozăvia”.

„When we have shuffled off this mortal coil”(rând 67) este interpretat de Dragoș Protopopescu într-un mod metaforic: „strânsoarea cătușelor de lut”.

După versul Actriței-regină: „none wed the second but who killed the first”, („Nici o soție nu se remărită, decât cea care și-a ucis primul bărbat”, rând 213), Hamlet zice aparte, dar cu intenția de a fi auzit: „That’s wormwood”, interpretat de Dragoș Protopopescu prin „putreziciune”.

Traducerea versului shakespearean „by these pickers and stealers” prin „pe degetele astea, că nici n-au ciupit, nici buzunărit” pare ușor modificată față de textul original, dar, în schimb, mult mai apropiată față de acesta în comparație cu aceste două unelte de hoți (Stern), acești zece hoți sau cu aceste scule hoate și apucătoare.

Rândul 51-52: „what act,

that roars so loud and thunders in the index?”, este tălmăcit de Dragoș Protopopescu astfel:

„Ce-am făcut

De tuni așa și fulgeri împotriva-mi?”

Dacă în actul IV, scena II (rând 25-26):

„I am glad of it: a knavish speech sleeps in a foolish ear”, Dragoș Protopopescu se depărtează în mod evident de textul original: „Zvârli o piatră-n apă, doar nebunii s-aruncă după ea; atunci prin: să facă din cătușa ta brățară”, (rând 21), acesta dă o traducere exactă versului shakesporean „covert his gyves to graces”, greu de interpretat.

„Ca barba mea să dârdâie de frică”, traduce Dragoș Protopopescu shakesporeanul „our beard be shook with danger” (rând 32).

Uneori, prin tălmăcirile sale, anglistul român, „muntenizează” pronunția - remarca Vladimir Streinu - cu scopul de a exprima condiția socială a grojarului [Vladimir Streinu, *William Shakespeare. Tragedia lui Hamlet – prinț de Danemarca.*, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 398].

Deși este cunoscut faptul că „actul traducerii perfecte ar fi acela al unei sinonimii totale” [George Stainer, *După Babel*, București, Editura Univers, p. 490], știm că în practică această potrivire perfectă nu e posibilă nici în planul interpretării și nici în cel lingvistic. De cele mai multe ori chiar și semnele de punctuație, de exemplu semnul exclamării este menit să introducă o anumită simplificare. Aprecierea interpretării textului depinde de flexibilitatea autorului de a se adapta contextului.

Dragoș Protopopescu încearcă să dovedească prin intermediul traducerilor sale ca este fidel textului. Deși s-a izbit de dificultatea textuală pe care a presupus-o originalul, traducătorul a perceput foarte bine sensurile și spiritul lui Shakespeare, a respectat sensul propoziției și nu ordinea cuvintelor cum poate îi reproșa Vladimir Streinu. Consider că traducerea dată de Dragoș Protopopescu dezvăluie cel mai bine adevărata valoare shakespeariană.

III. Arta traducerii și dificultățile ei.

Dragoș Protopopescu va continua să traducă opera lui Shakespeare. În articolul *Shakespeare în românește* publicat în revista *Bunavestire* [I, nr. 182, 5 oct. 1937, p. 1,2], anglistul vorbește de trei faze în traducerea lui Shakespeare: *faza clandestină*, în care a făcut „un Shakespeare fără limbă și fără autenticitate”, *faza frauduloasă* în care au apărut câteva „monstruoziități”, descoperite de profesorul Iancu Botez de la Universitatea din Iași, și publicate în *Viața Românească*. Profesorul Nicolae Iorga „a demascat” cele mai multe greșeli din traducerile shakespeariene. Acestea au fost publicate în *Neamul Românesc*, în anul 1927, iar una dintre ele, se referea la traducerea cuvântului „madman” cu „madam” și a fost făcută de profesorul Mihail Dragomirescu. A treia fază a traducerii este cea *autentică*, a unui Shakespeare tradus din original, „de cunoscători adevărați ai limbei engleze și ai limbei românești”.

Dragoș Protopopescu spera să poată termina de tradus întreaga creație shakespeariană. Pentru aceasta, cerea lui Dumnezeu nu mai mult de „doisprezece – hai să zicem treisprezece! – ani, și nu văd de ce nu mi i-ar da!.. Mai greu e însă cu a doua față a visului meu: de a ajunge să dau o a doua ediție, fie și numai în manuscris, a acestui Shakespeare,- o ediție adică definitivă pentru epoca și puterile mele” deoarece „fiecare epocă, dacă e cultă, e datoare să

aibă Shakespeare-ul său”, considera Dragoș Protopopescu [Perpessicius, *Shakespeare în tălmăcirea d-lui Dragoș Protopopescu*, în *Acțiunea*, II, nr. 187, 19 apr. 1941, p. 1,2].

În traducerea creației shakespeariene, Dragoș Protopopescu a întâmpinat dificultăți cauzate de permanentele transformări ale limbii literare române, dar și de progresul realizat în studiul limbajului folosit de Shakespeare, „dacă ne gândim că genialul poet e și un scriitor în permanentă devenire, prin noile citiri ce i se fac de către experți, în lumina ultimelor descoperiri și investigații”.

I-au trebuit zece ani de „șlefuire continuă a prestigioasei lame”, ca să înțeleagă deosebiri și să ajungă (așa cum spera că se va putea observa din traduceri sale), la singurul compromis atât pentru limba, cât și pentru scena română, „între omenescul și dramaticul facturii shakespeareane”. „Mai greu mi-a fost să lupt, afirma el, cu inegalitățile shakespeareane. Fiindcă Shakespeare nu e - din fericire - un scriitor perfect. E un scriitor inegal”. [Protopopescu, Dragoș. *Cuvânt înainte sau lupta cu Shakespeare*. Op. Cit.P. XVIII]. În anul 1925, Dragoș Protopopescu afirmase același lucru, atunci când a încercat să explice anumite „obscurități” din *Hamlet*, prin intermediul mai multor versiuni care nu coincideau. Vina, o găsea în faptul că, la acea vreme, „critica noastră era de vârsta criticii lui Lessing, sau a romanticilor englezi de la 1830, care, fie că se chemau Lamb sau Hunt sau Hazlitt, vedeau în Shakespeare o pogorâre divină, neatinsă de nici una din slăbiciunile omenești”. Traducătorul de la 1925, era nedreptățit, prin faptul că nu i se atribuia niciuna din strălucirile textului său, pe motiv că erau ale lui Shakespeare, dar în schimb îi aparțineau toate inegalitățile textului. Referitor la acest lucru, Dragoș Protopopescu dădea ca și exemplu traducerea *Othello* : „Ceea ce a putut să-i reproșeze un critic [...], a fost cuvântul „târfă”. „Recunosc, cuvânt urât și vulgar. Dar cuvânt care în original apare, și încă de vreo patru ori, sub forma și mai gravă de „whore”. Am evitat cât am putut acest cuvânt, care mai are și avantajul că e monosilabic, pe când în românește se poate dilua numai în nesfârșitele „prostituată”, „desfrânată”, „stricată”, care singure mănâncă aproape jumătate de vers. Odată numai, în momentul cel mai violent al piesei, m-am simțit obligat să spun „târfă”. În această situație, Dragoș Protopopescu îi sfătuia pe criticii care condamnau astfel de lucruri, să aibă în permanență originalul în față, pentru a constata dacă ele aparțin traducătorului sau ale autorului, menționând cum apare în original.

Tot cu ocazia traducerii lui *Othello*, un alt critic i-a reproșat lui Dragoș Protopopescu, cuvântului *pațachină*, pe motiv că ar fi un termen prea nou pentru limba și timpurile lui Shakespeare: „*Othello*, și nici chiar Shakespeare n-a fost contemporan și deci n-avea idee de madam Pațac, o mondenă de pomină a Bucureștiului de acum câteva decade, de pe urma căreia a rămas termenul!” traducătorul explica criticului că „vorba *pațachină* are într-însa toată savoarea unui cuvânt de baștină, și aceasta interesează.”

Alți critici i-au reproșat traducătorului Dragoș Protopopescu, folosirea turcismelor (ex. *bocluc*), care de altfel, aparțin și ele, acum, limbii române, oferind textului „o coloratură comică”. Puterea de reproducere a limbii engleze și capacitatea ei de asimilare a cuvintelor (care începe cu elena și se încheie cu malaeza) reprezintă o caracteristică de seamă a acestei limbi. Engleza primește și „încetățenește cu ușurință” cuvinte din cele mai apropiate sau îndepărtate colțuri ale lumii. În primul rând prin înrăurirea franceză; prin intermediul ei, limba engleză a achiziționat un corpus de cuvinte latine și grecești; în timpul Renașterii, două noi limbi își fac apariția, în limba engleză: italiana și spaniola; din numeroase alte idiomuri

europene, orientale, africane, engleza a preluat noțiuni concrete sau abstracte. Toate acestea au contribuit la crearea lexicului englez.

„Ei bine, concluziona Dragoș Protopopescu, pe acest scriitor, care joacă magic, pe gama unei limbi de 300.000 cuvinte întindere, cu 15.000 de găuri la flautul lui propriu, trebuie să-l traduci într-o limbă care e limba românească. O limbă de câteva decade și câteva mii de cuvinte posibile.”

IV. Traducătorul - un om care apare „dintr-un joc al stelelor”

Transpunerea creației shakespiariene în limba română nu poate fi realizată de oricine, considera Dragoș Protopopescu, analizând condiția translatorului ideal : „Orice traducător din Shakespeare e obligat să fie cel mai mare al vremii sale. Și el poate fi numai ținând seama de ultimele rezultate ale științei shakespiariene”. Nici un alt domeniu, sublinia Dragoș Protopopescu nu cere mai multe sacrificii, ca aceea a tălmăcirii, mai multă lepădare de sine, un mai subordonat orgoliu”. Poetul este „zeul și traducătorul profetului”; din ceastă cauză, traducerea rămâne „o ofițerie și nu o creație”, pentru că arta traducerii este o artă specială, poți fi mare poet, fără să poți traduce un vers din Verlaine, ea cere „câteva spețe de creatori jertfite pe altarul zeului”. Pe baza acestui studiu, Dragoș Protopopescu subliniază următoarele precepte:

- traducătorul să nu fie poet dar să fi fost poet, adică să fi rămas cu pasiunea poeziei, „dar nu și cu veleitatea creatoare”;
- în al doilea rând, el trebuie să fi fost anglist, „un specialist din care nu a uitat să fie literat”; un asemenea om apare „dintr-un joc al stelelor”.
- în al treilea rând, este necesar să cunoască „și să le știe de la el de-acasă, deopotrivă engleza și româna”. În concluzie, traducătorul este rezultatul „unui concurs de împrejurări și nu a unui har. Problema pentru el (traducător) e numai dacă e produsul și al unui fericit concurs de împrejurări...

Pentru cazul de față, aceasta se va ști abia în anul 1960... – adică anul probabil al morții mele, - cam atât crezând eu că sunt dator (lui Shakespeare!) să trăiesc, - și cred că Dumnezeu nu va găsi exagerat, pentru a da o traducere definitivă pentru epoca mea, în faza corespunzătoare al limbei mele și a lui [Perpessicius, *Shakespeare în tălmăcirea d-lui Dragoș Protopopescu*, în *Acțiunea*, II, nr.181, 12 apr. 1941, p. 1,2].

„E ciudat, își spunea Dragoș Protopopescu, cum există încă oameni cari mai cred că pot traduce pe Shakespeare după ureche.” Din punctul lui de vedere, „o singură traducere e valabilă, aceea care țâșnește direct din magia verbului său”, numai atunci se poate considera definitivat actul semi- creator al traducerii, atunci când „oracolul a luat contact cu divinitatea”. Numai în acest fel, o traducere poate face parte din actul creației, ea devine o artă, „adică un lucru care începe din poezie și sfârșește în tehnică”.

Anglistul remarcă existența unor impedimente de formă și execuție, care se adaugă la problemele generale pe care le ridică o traducere, dintre care unele se găsesc în piesele lui Shakespeare, altele sunt ridicate de limba engleză în raport cu limba română. Piesele lui Shakespeare sunt scrise în vers alb; el nu poate fi tradus în proză. Versul alb constituie caracteristica perioadei elisabetane, considerată ”vârsta de 18 ani a literaturii engleze. Tot acel

tempo , toată acea „fugă” a dramei lui de inegalitate și grandoare, își găsește în versul alb expresia” . Astfel, traducătorul trebuia să își însușească și acest tip de vers. În opinia sa, „a concepe altfel această dramă e a o îmbătrâni”, a o muta într-un alt veac, „fardat” cu clasicismul Stuarzilor. „Literatura românească nu cunoaște versul alb.”, considera Dragoș Protopopescu, care ne sfătătuia să nu-l confundăm cu așa zisul „vers alb” al simboiștilor, care la noi ca și la francezi, era numai o „sciziparizare grafică a alexandrinului”.

Din această perspectivă, Dragoș Protopopescu considera că Shakespeare, a fost „fără să știe, elevul bun al lui Aristotel care recomanda pentru tragedie „acel vers care este cel mai puțin vers, sau cel mai apropiat de proză. Acest vers era iambicul, - Shakespeare a făcut decasilabul iambic”. Acest lucru l-a făcut să treacă, drept creatorul versului alb, care a fost adoptat mai târziu de Milton, și mai târziu de Dryden, „ultimul mare epigon al lui Shakespeare”.

„E drept, versul e o mare problemă actoricească. Actori mari – și mai ales actrițe – la Londra au fost învinuiți că greșesc în spunerea versului lui Shakespeare. Dar pentru aceasta, marele Will nu se joacă mai puțin sau cu mai puțin succes. Noi vom avea angliști buni – îi scria Dragoș Protopopescu lui Liviu Rebreanu – va trebui să avem și vom avea o traducere cât mai adecvată, în versul lui de-acasă, a marelui dramaturg. Ar fi păcat ca actorii, tocmai acești profesioniști să mențină pe Shakespeare în haina prozei de acum cinci decenii?”[*Dragoș Protopopescu către Liviu Rebreanu : scrisoare, 13 mart. 1928. În Fondul de manuscrise al B.A.R.*].

În opinia anglistului roman, traducătorul trebuie să cunoască „toate virtualitățile limbii române”, să stăpânească nu numai fondul principal de cuvinte, dar și regionalismele, arhaismele, slavonismele, turcismele. După ani de zile de studiu aprofundat asupra operei shakespeareane, Dragoș Protopopescu, o obținut viziunea unui Shakespeare în limba română; familiarizarea cu textul i-a dat impresia că Shakespeare „nu-ți mai vorbește englezește; în fiecare vers englezesc, tu, auzind, spontan cu ajutorul viziunii tale, versul românesc. Această operație de adaptare reciprocă la Shakespeare, această adevărată luptă cu Shakespeare. Și ea a luat traducătorului de față zece ani de zile.”

O altă problemă cu care se confruntă traducătorul lui Shakespeare este numărul mare de cuvinte pe care îl folosește acest scriitor de drame, fiind considerat „cel mai bogat din lume” în acest sens. Dragoș Protopopescu afirma că i s-au numărat lui Shakespeare între 15 și 21.000 de cuvinte, fiind urmat de Milton cu doar 9.000 de cuvinte, și tot în dramele shakespeareane s-a constatat folosirea celui mai rasial vocabular : 90% din cuvintele sale, fiind de origine saxonă, situându-se, astfel, „imediat după Biblie, a cărei Versiune Autorizată numără 94% cuvinte de acasă”[Protopopescu, Dragoș. *Cuvânt înainte*. Op. Cit. P. XXI].

Aceste date demonstrează încă o dată, cât de dificilă este misiunea oricărui traducător român. În reușita traducerii operei shakespeareane este necesară, considera Dragoș Protopopescu, „ o mică tocmeală cu Shakespeare, o îndelungă cumpănire a micimii limbii tale cu imensitatea lui vocabulară. Rezultatul e o adaptare, o ajustare a lui într-o haină l-a care n-a visat”. Numai după o muncă de ani de zile, „în care vei cădea istovit pe același vers inexplicabil, aceeași *cruce shakespeareană*, după zvâcniri și frământări ca și după extaze, după plimbări înfrigate prin odae, te vei duce uneori la fereastră, ca numai pe un fir de lună să-ți coboare deslegarea”, numai atunci poți primi, ca și traducător, viziunea unui Shakespeare în limba română. În acel moment, „Shakespeare aproape că nu-ți mai vorbește englezește;

constata Dragoș Protopopescu, „În fiecare vers englezesc tu auzi spontan, cu ajutorul viziunii tale, versul românesc”.

În articolul *Shakespeare în tălmăcirea Domnului Dragoș Protopopescu*, Perpessicius considera că traduceri efectuate de Dragoș Protopopescu reprezintă „faza integrării shakespeariene” în spațiul spiritualității autohtone, „în opoziție cu un veac de traduceri întâmplătoare și cele mai multe aproximative”. Intenția exprimată cu acea emoție proprie confesiunilor de zile mari, cum și este un angajament de proporții și răspunderile unei traduceri integrale din Shakespeare” reprezintă un fapt de cultură „care cinstește deopotrivă și pe autor și timpul și nația” [Perpessicius: *Shakespeare în tălmăcirea d-lui Dragoș Protopopescu*, în *Actiunea*, II, nr. 181, 12 apr. 1941, p. 1,2].

Dragoș Protopopescu a reușit să-l traducă integral pe Shakespeare. În luna mai 1947, pe ultima copertă a volumului său, *Gramatica vie a limbii engleze*, anunța „gata pentru tipar” următoarele douăzeci și cinci de piese menționate de autor : *Măsură pentru măsură*, *Comedia amăgirilor (The Comedy of Errors)*, *Mult zgomot pentru nimic*, *Dragoste zadarnică (Love s Labor s Lost)*, *Negustorul din Veneția*, *Cum vă place*, *Toate bune la sfârșit (All's Well that Ends Well)*, *Regele ion*, *Richard al II-lea*, *Henric al IV-lea (partea I)*, *Henric al VI-lea (partea I)*, *Henric al IV-lea (partea II)*, *Henric al VI-lea (partea I)*, *Henric al VI-lea (partea II)*, *Henric al VI-lea (partea III)*, *Richard al III-lea*, *Henric al VIII-lea*, *Troilus și Cressida*, *Titus Andronicus*, *Romeo și Julieta*, *Timon din Atena*, *Iulius Cezar*, *Machbeth*, *Antoniou și Cleopatra*, *Cymbeline*, *Pericle*.

Pe lângă aceste traduceri, mai avea pregătite pentru tipar alte două mari volume de *Teatru englez*, cu texte noi din dramaturgia lui Bernard Show, Eugene O'Neill, John Galsworthy, Noel Coward, John Erwine.

Mircea Eliade vedea în Dragoș Protopopescu „un foarte original scriitor, unul din rarii autori români care a izbutit să încetățenească *humour*-ul saxon, precum și cel mai înzestrat și mai pregătit traducător al lui Shakespeare ” [Mircea Eliade, *Impotriva deznădejdii*, ediție îngrijită de Mircea Handoca; prefață de Monica Spiridon. Editura Humanitas, București, 1992, p. 50-51].

Bibliografie

Flacara, , an IV, 1915, nr. 35, p. 358

Viata noua, an IX, 1914, nr.11, p. 375

Actiunea, II ,nr. 181, 12 apr. 1941, p. 1,2

Bunavestire, I, nr. 182, 5 oct. 1937, p. 1,2;

Dragoș Protopopescu către Corneliu Moldovan : scrisoare. 18 sept. 1927. În Fondul de manuscrise al B.A.R.

Dragoș Protopopescu către Liviu Rebreanu: scrisoare. În Fondul de manuscrise B.A.R. S 71 (1-4) CML XVIII.

Bucuța, Emanoil. *Cronica mărunță*, Gândirea, VIII, nr. 8-9, aug.-sept. 1928, p.373)

Vladimir Streinu, *William Shakespeare. Tragedia lui Hamlet – prinț de Danemarca*, București, Editura Pentru Literatură, 1965, p. XIII.

William Shakespeare. Tragedia lui Hamlet – prinț de Danemarca., București, Editura pentru literatură, 1965, p. 398

George Stainer, *După Babel*, București, Editura Univers, p. 490

Perpessicius, *Shakespeare în tălmăcirea d-lui Dragoș Protopopescu*, în *Acțiunea*, II, nr. 187, 19 apr. 1941, p. 1,2.

Protopopescu, Dragoș. *Cuvânt înainte sau lupta cu Shakespeare*. Op. Cit.P. XVIII.

Dragoș Protopopescu către Liviu Rebreanu : scrisoare, 13 mart. 1928. În Fondul de manuscrise al B.A.R.

Eliade, Mircea, *Impotriva deznădejdii*, ediție îngrijită de Mircea Handoca; prefață de Monica Spiridon. Editura Humanitas, București, 1992, p. 50-51.

Balu, Andi, *O perspectiva românească asupra literaturii engleze*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002.

Antonaru, Carmen, *Dragoș Protopopescu, un fenomen englez*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013.